Camelia Stan

SINTAXA DOCUMENTELOR ROMÂNEŞTI DE LA MUNTELE ATHOS: PROBLEME ŞI REZULTATE

Volumul *Documente româneşti din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos,* editat recent de Petronel Zahariuc şi de Florin Marinescu (v. AMX) cuprinde documente administrative, româneşti şi slavone, din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Reprezentative pentru limba română veche sunt cele 23 de texte originale româneşti, datând din perioada 1614–1779 (p. 51–103); documentele vechi provin din aria sudică şi sunt zapisuri (de danie sau de vânzare-cumpărare) şi acte emise de cancelaria domnească a Ţării Româneşti sau de Divanul Craiovei. Câteva dintre aceste documente nu au ediţii anterioare.

Studiul sintactic, din perspectivă diacronică, al acestor documente pune în evidenţă numeroase aspecte interesante. Mă voi referi, în continuare, doar la câteva, relevante pentru stadiile de evoluţie a limbii[1].

1. Corpusul conţine unele structuri, în care cazurile genitiv-dativ sunt marcate la toţi constituenţii grupului nominal. Se ştie că, în română, encliza articolului definit, care şi-a păstrat mai bine decât numele flexiunea cazuală, a suplinit pierderea desinenţelor cazuale latine şi a consolidat tiparul latin, caracterizat prin postpunerea mărcilor de caz (v., recent, Iliescu, 2008: 3271 şi bibliografia; cf. Guţu Romalo, 1996: 82). Astfel, dubla articulare a grupului nominal (la nume şi la adjectivul antepus) se corelează cu funcţia articolului enclitic de marcă a cazurilor genitiv-dativ:

(1) *ci*(*n*)*stitu**lui** dereg*(*ă*)*toriu**lui*** (1642, p. 62).[2]

Determinantul demonstrativ *cel*, coocurent cu articolul definit, este de asemenea marcat cazual:

(2) *cu tot sfatul cinstiţi**lor** şi credincioşi**lor** boiari**lor celor** mari* (1788, p. 97).

Deşi puţin numeroase, exemplele din corpus atestă menţinerea tiparului pe tot parcursul epocii vechi.

[1] Cercetarea de faţă se bazează pe capitolul de *Sintaxă a limbii române vechi* (finalizat în 2009), din noul tratat *Istoria limbii române*, aflat în pregătire la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, sub coordonarea academicianului Marius Sala.

[2] În cele ce urmează, am specificat, la fiecare fragment de document, între paranteze, datarea şi pagina din ediţia citată. Parantezele drepte marchează omisiunile operate în text. În reprezentările sintactice, am utilizat următoarele semne şi simboluri (uzuale în gramaticile generative): parantezele drepte, pentru a delimita anumite grupuri sintactice; ACC (= acuzativ); AV (= adverb sau grup adverbial); GEN (= genitiv); N (= nume sau grup nominal); NOM (= nominativ); P (= prepoziţie sau grup prepoziţional).

LR, LXI, nr. 3, p. 387–392, Bucureşti, 2012

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)

2. Fenomenul invers marcării multiple a cazului în grupul nominal este marcarea genitivului exclusiv la nume (prin desinenţă şi prin articolul enclitic) şi lipsa acordului de caz al adjectivului (la feminin singular). Exemplele sunt cu totul marginale:

(3) *Mahalao*(*a*) *Biseric**ii** Alb**ă*** (1778, p. 100).

3. Cazul genitiv sau acuzativ (cu prepoziţie) este marcat atât la nume (substantiv/pronume), cât şi la apoziţie:

(4) a. *m<â>na pop**ei** Robu**lui*** (1621, p. 52; cf. <1624–1636>, p. 53; 1642, p. 62; 1703, p. 75; cf. 1703, p. 76–77; 1749, p. 80)
b. *mâna părinte**lui** pop**ei** Robu**lui*** (1614, p. 51)
c. *la mâna sfinţ**ii** sale, părinte**lui** Anani**i*** (1766, p. 84)
d. *partea de moşie din Căciulăteşti <**a**> tătân**i**-mieu **lu**(**i**) Gomoi* (<1624–1636>, p. 53)
e. *moartea **dum**(**nea**)**lui** unchiu**lui** mieu* (1777, p. 93).

Un fenomen similar este marcarea cazului genitiv la ambii termeni ai unui nume propriu compus:

(5) *a Păun**ii** Podbăniceanc**ăi*** (1779, p. 100).

Alteori, apoziţia este în nominativ, pe lângă o bază nominală în genitiv:

(6) a. *fata Mihne**i** banu**l** de Hur<ezi>* (1627, p. 54)
b. *feciorii Ghiuriţă**i** căpitanu**l*** (1676, p. 73).

Uneori se oscilează între tiparul cu nominativul şi cel cu dublu genitiv (7a) sau cu dublu acuzativ (7b), în acelaşi context:

(7) a. *un zapis* [[$_{(GEN)}$ ***al** jupânésă**i***] [$_{(NOM)}$ *Voica*]], *fata* [[$_{(GEN)}$ *banu**lui***] [$_{(GEN)}$ *Mihn<e>**i***]] (1762, p. 81)
b. *au trimis* [[$_{(ACC)}$ *doi boierinaşi*], [*anume* [$_{(NOM)}$ *Radul pah*(*arnic*) *Lăcustean*] *şi* [***pe*** [$_{(ACC)}$ *Ioniţă căp*(*itan*) *Georogean*]]]] (1778, p. 95).

4. Determinantul demonstrativ *cel* este utilizat în faţa modificatorilor de tip categorial ai numelui (8a), care exprimă categoria (clasa) din care face parte referentul numelui (GALR I: 143). Tiparul era curent în limba veche. În documentele târzii, adjectivul categorial apare însă şi fără *cel,* structură care s-a impus în limbă (8b); *cel* continua să apară în special după o intercalare între nume şi adjectivul categorial (8c):

(8) a. *zapisul **cel de vânzare*** (1676, p. 74)
b. *Şcoala **slovenesc**(**ă**)* (1777, p. 93)
c. *Şcoala domniei méle **cea slovenească*** (1778, p. 98).

5. Distribuţia formelor determinantului demonstrativ încă nu era fixată. În documentele de la începutul perioadei, se oscilează între formele cu *-a,* care s-au impus, şi cele fără finala *-a,* în poziţie prenominală (9a–b), uneori în acelaşi text, la distanţă mică (9c):

(9) a. ***acesta** alŭ nostru zapis* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54)

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)

b. ***acest*** *sat* (1676, p. 73)
c. ***ac*(*e*)*sta*** *zapis* […] ***ac*(*e*)*astă*** *moşie* (1614, p. 51).

6. Numele proprii apar în structuri cu adjectiv indefinit:
(10) a. *partea a* ***unui Gomoi*** (1749, p. 80)
b. *au pus, pe* ***un Nicolae*** *călugăru* (1762, p. 82)
c. *s-a pus la schitŭ ispravnic* ***un Ştefan*** *monah* (1762, p. 83)
d. *aducând şi pă* ***un Dobre Gâlcă*** (1777, p. 89)
e. *orice au eşit în sâlnicie au luat tot* ***un Vasilie Botescu*** (1779, p. 101).

Adjectivul indefinit (urmat de nume propriu) alternează cu articolul indefinit (urmat de nume comun şi de un nume propriu apozitiv), într-un context ca:
(11) *am adus pă* ***un Chiril*** *ieromon*(*a*)*h* […], *şi pă* ***un căp*(*i*)*t*(*an*) *Stan Fleancul*** […], *i pă* ***un Si mâni-sa<a>n Şuvăilă*** […], *şi pă* ***un Marcul*** (1777, p. 91).

Tiparul s-a fixat ulterior în forma cu pronume indefinit: *a unuia Gomoi, unul Ştefan,* etc.

7. Grupurile nominale cu posesiv conjunct au, mai frecvent, în corpus, flexiune cazuală internă, cazul genitiv fiind marcat desinenţial la nume, nu şi la posesiv:
(12) a. <*a*> *tătân****i****-mieu* (<1624–1636>, p. 53)
b. *a mân****i****-sa* […] *partea sur****ori****-sa* […] *partea sur****i****-sa* (1779, p. 100).

Grupul cu posesiv conjunct apare în poziţie de dativ, cu formă invariabilă, fără marcă de caz:
(13) *dat*(*ă*) *zestre* ***mâne-mea*** (1778, p. 99; pentru *mâne-mii*).

Absenţa flexiunii cazuale finale (absenţa mărcilor de genitiv-dativ în forma posesivului) sugerează că gruparea nu avea unitate flexionară, ci doar unitate sintactică (prin lipsa articolului enclitic al numelui) şi unitate fonologică (prin lipsa pauzei interne şi prin rostirea legată a numelui şi a posesivului următor). C. Frâncu a stabilit că formele flexionate ale posesivelor conjuncte au apărut târziu, în secolul al XVII-lea, fiind atestate în documente particulare din Ţara Românească (v. ILRL: 128 şi bibliografia). Documentele de la Athos nu conţin astfel de forme.

8. Dativul adnominal este, de asemenea, prezent în corpus:
(14) *caimacam* ***Craiovei*** (1778, p. 95).

9. Compusul *anume,* alcătuit din prepoziţia *a* „la” (< prep. lat. AD) şi substantivul *nume* (DA s.v. *anume*), apare, preponderent, în tiparul sintactic cel mai vechi, fiind construit cu nume proprii şi exprimând sensul etimologic „pe nume, cu numele (numit)”:
(15) *fost-au mulţi mărturii,* ***anume****: ...,* ***Radul*** *vornic ot Târnav*(*a*), ***Ţonea*** *ot tam,* ***Doşa*** *ot tam,* ***Dumitru*** *log*(*ofăt*) *ot Tâmbureşti,* ***Barbul*** *post*(*elnic*) ***Jerpelici*** *ot Găuréni* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54; 1777, p. 93; 1778, p. 95).

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)

Structura internă de grup prepoziţional (16a) şi sensul etimologic al compusului s-au păstrat până târziu, fapt atestat de documentele de la sfârşitul epocii vechi (16b) (pentru întreaga problemă a evoluţiei formaţiei *anume*, v. Stan, 2010):

(16) a. [$_{P}$ *a* [$_{N}$ *nume*]]

b. *să arătaţi* ***anume*** *pe cei care vorŭ arăta sémnele moşii, adec*(*ă*) ***cutare*** *om* […] ***să numiţi*** (1777, p. 87).

Compusul este prezent în corpus şi ca adverb opacizat (sudat) formal (17a) şi semantic, exprimând valorile „în adins; exact” (17b–c):

(17) a. [$_{Av}$ *anume*]

b. *noi, megiiaşii ot Căciulăteşti,* ***anume*** *scriemŭ şi mărturisim cu acesta alŭ nostru zapis* (1621, p. 52)

c. *arătând şi sémnile aceştii moşii,* ***anume*** *pe unde sânt* (1778, p. 96).

10. Subiectul nominal este uneori reluat prin pronume personal, fenomen caracteristic textelor vechi:

(18) [***părintele*** *Vasilie de la mănăstirea popii Robului*]*,* ***el*** *au scos o carte* (1703, p. 75).

11. Infinitivul este prezent în unele structuri vechi, cum este cea a verbului *a se ispiti* „a încerca” (DA s.v.):

(19) *să* [*fă*] *va ispiti a întoarce şi a sparge* (1614, p. 51).

12. Prepoziţia *de către* (*de cătră*) este utilizată în corpus cu sensul vechi „dinspre, de la”, ca prepoziţie lexicală „ablativă”, introducând expresia „sursei”, a „punctului de plecare”:

(20) a. *s-au fost învechiitŭ semnele m<o>şii măn*(*ă*)*stirii* [***de către*** *Căciulăteşti*] *şi la capul moşii despre răsăritŭ* [***de către*** *moşiia Gânsacul*] (1762, p. 82; „dinspre”)

b. *i-am dat de danie* […] *partea mea de moşie* […]*, ca să aibă sfânta măn*(*ă*)*stire a o stăpâni cu bun*(*ă*) *pace* [***de cătră*** *mine*] *şi* [***de cătră*** *tot neamul meu*]*, în veci* (1766, p. 84)

c. *pă unde să hotărăşte moşiia Recica* [***de către*** *Dăbuléni*] (1777, p. 90)

d. *unde să închée tot hotarul Recicăi şi al Plopului* [***de către*** *Potrojăni*] (1777, p. 91; cf. 1778, p. 96).

Corpusul conţine şi câteva structuri în care *de către* este o prepoziţie aproape funcţională, opacă semantic, introducând expresia „agentului pasiv” (complementul de agent), în variaţie cu prepoziţia mai veche *de* (Diaconescu, 1959: 11). Verbul are formă reflexiv-pasivă:

(21) a. *ni să porunceşte* [***de către*** *măriia sa*] (1777, p. 86)

b. *s-au văzut şi* [***de*** *noi*] (1775, p. 86).

Prepoziţia *de către* (*de cătră*) apare şi în câteva contexte ambigue, în care statutul sintactico-semantic al grupului prepoziţional se situează la limita dintre un

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)

complement de agent şi un circumstanțial care exprimă proveniența (22a). Verbul din aceste structuri este la diateza activă. În alte documente (apropiate ca datare şi conținut), sensul ablativ este mai clar (22b):

(22) a. *dat-am carte noastră de judecată părintelui Vasilie* […] *şi altor călugăraşi* […], *ca să aibă a ține şi a stăpâni* […] *moşiia* […], *pe cum au ținut mai dinainte vréme* [***de către** Dionisie eg*(*umen*) *de la sfânta măn*(*ă*)*stire Sadova*] *şi* [***de către** toți călugării de acolo*] (1703, p. 75; „moşia a fost ținută de către Dionisie şi de către călugări", „moşia (provenită) de la Dionisie şi de la călugări"; cf. 1703, p. 76–77)

b. *am dat această cart*(*e*) *a d*(*o*)*mnii mél*(*e*) *lui Vasilie eg*(*u*)*menul de la măn*(*ă*)*stirea pop*(*ei*) *Robului, ca s*(*ă*) *ție şi să stăpânească această moşie Jreala, cu bun*(*ă*) *pac*(*e*) [***de cătră** toț*(*i*) *călug*(*ă*)*rii de la Sadova*] (1703, p. 77).

Astfel, corpusul atestă prezența prepoziției *de către,* în ambele sale ipostaze, de prepoziție lexicală (20) şi de prepoziție cvasigramaticalizată (21), la sfârşitul secolului al XVIII-lea, şi totodată existența până târziu a unor contexte ambigue, care au putut favoriza reanaliza prepoziției ca element cvasispecializat gramatical (22a).

13. Sunt utilizați unii conectori circumstanțiali de tip vechi, ieşiți ulterior din uz, precum: *făr*(*ă*) *decât* (*numai*), exprimând excepția (1703, p. 77; 1777, p. 91; 1779, p. 102).

14. Tiparul sintactic al interogației multiple – particularitate tipologică a limbii române (Stan, 2012) – este prezent în corpus, cu pondere foarte redusă:

(23) *întâi le-am citit cărțâle,* [***cine ce**-au avut de moştenire*] (1749, p. 80).

15. Negația apare în unele structuri interesante, de tip vechi, cum este aceea în care ia domeniu asupra termenilor unui raport disjunctiv; astfel termenul al doilea (un nume cu formă de singular) se interpretează ca fiind cuantificat negativ, deşi cuantificatorul nu este exprimat:

(24) *au mâncatŭ venitul aceştii părticéle de moşie tot Gherghie, iar mătuşii **nu** i-**au dat** ban*(*i*) *au **bobŭ de grâu,** câtŭ au mâncat-o el* (1762, p. 83; „nu au dat (niciun) bob de grâu).

16. Analiza documentelor originale din arhivele româneşti de la Athos aduc unele informații în plus cu privire la diacronia unor fapte şi fenomene sintactice majore, caracteristice limbii române vechi şi relevante din perspectivă tipologică: marcarea multiplă a cazului, cumulul articolelor şi al determinanților demonstrativi, restrângerea distribuției „articolului" demonstrativ *cel,* morfosintaxa posesivelor conjuncte, reanaliza unor structuri prepoziționale, distribuția infinitivului, interogația multiplă. În egală măsură, materialul prezintă interes pentru numeroase detalii, care pot fi obiect de cercetare.

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)

BIBLIOGRAFIE

AMX = *Documente româneşti din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*; ed. Petronel Zahariuc şi Florin Marinescu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010, p. 51–103.

DA = *Dicţionarul limbii române,* Bucureşti, Socec/Universul/Monitorul Oficial, 1913–1948.

Diaconescu, 1959 = Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română,* în LR, 8, nr. 2, p. 3–17.

GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Guţu Romalo)*,* I–II, tiraj revizuit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008 [primul tiraj: 2005].

Guţu Romalo, 1996 = Valeria Guţu Romalo, *Le nom roumain – évolution et typologie*, în Maria Iliescu, Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprach-charakteristik. Balkan-Archiv,* Neue Folge, Beiheft 11, Südosteuropa-Schriften 14, p. 77–83.

Iliescu, 2008 = Maria Iliescu, *Phénomènes de convergence et de divergence dans la Romania: morphosyntaxe et syntaxe*, în Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleβgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (Hrsg.), *Romanische Sprachgeschichte. Histoire linguistique de la Romania.* Berlin, New York, de Gruyter, p. 3266–3281.

ILRL = Academia Română, Ion Gheţie (ed.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780),* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

Stan, 2010 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică. Adverbul* ***anume*** *în româna veche*, în Rodica Zafiu *et al.* (eds.), *Actele celui de al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (4-5 decembrie 2009). Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze,* vol. I, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 161–167.

Stan, 2012 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică: structurile interogative/ relative multiple,* în Oana Chelaru-Murăruş, Maria Cvasnîi-Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Uşurelu, Rodica Zafiu (eds.), *Text şi discurs: omagiu Mihaelei Mancaş,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 433–437.

LA SYNTAXE DES DOCUMENTS ROUMAINS DU MONT ATHOS: PROBLÈMES ET RÉSULTATS

(Résumé)

Cette étude de syntaxe diachronique s'appuie sur 23 documents roumains, datés à partir de premières années du XVIIe siècle et jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.

Cuvinte cheie: grup nominal, prepoziţii, gramaticalizare, infinitiv.
Mots-clés: syntagme nominal, prépositions, grammaticalisation, infinitif.

Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

BDD-A506 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:21 UTC)